

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2021.35.02>

Гавронська Т. В.

КИЇВСЬКА РУСЬ І ЇЇ ДИПЛОМАТІЯ В ІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ Х СТОЛІТТЯ: ВІДНОШЕННЯ З ДЕРЖАВАМИ ЄВРОПИ ТА АЗІЇ

Аналіз історії розвитку зовнішньої політики Київської Русі показує, що це був важкий шлях, сповнений невдач, успіхів і придбання практики в цій непростій ситуації, коли навколо відсутня в інших народів і племен системи відношень зі своїми сусідами, постійні війни, а тому і припинення торгових, політичних зв'язків і налагодження у зв'язку із цим мирних відносин для збереження миру і дипломатичних зв'язків. Історія зовнішньої політики і зародження прадавньої руської дипломатії, організація зовнішньополітичної діяльності, дипломатичної служби Київської Русі, а також її форм, функцій, методів, за допомогою яких руська ранньофеодальна монархія робила перші кроки у творенні своєї зовнішньої політики. Але, щоб ми не говорили про ті давні часи, якщо була держава, військо, управління державою вимагало зовнішньополітичних зносин, держава не може бути замкнута сама на собі. Перші кроки стародавньої Русі вимагали на міжнародній арені організаційних кроків, які б конкретно вказували на те, що держава хоче робити в напрямку своєї зовнішньої політики, які форми і методи вона буде впроваджувати для розвитку своєї дипломатичної діяльності за рівнем розвитку держави, а і в міжнародній практиці того часу. Зрозуміло, що давня руська дипломатія не виникла раптово на пустому місці і в готових раз і назавжди формах, у той час цього не було і не могло бути, але була держава і вона повинна мати свою дипломатію, в замкнутому колі неможливо було жити і вижити не можна було. Необхідно підкреслити, що на кожному історичному етапі Русь одночасно вирішувала декілька важливих зовнішньополітичних задач, і це, як правило, вдавалось.

Ключові слова: держава, Київська Русь, зовнішня політика, влада, дипломатія, договір, історія, народ.

Зовнішня політика Київської Русі в період ІХ і Х віків не повно висвітлена в історичних документах, монографіях, але в загальному можна зрозуміти, які були дипломатичні відношення з державами-сусідами з тих історичних документів і наукових статей та книг на цю тему, що хотіла стародавня Русь для свого існування і процвітання та збереження своєї державності і захисту населення, яке проживало на території держави.

Історія зовнішньої політики і зародження прадавньої руської дипломатії, організація зовнішньополітичної діяльності, дипломатичної служби Київської Русі, а також її форм, функцій, методів, за допомогою яких руська ранньофеодальна монархія робила перші кроки у творенні своєї зовнішньої політики.

Це був важкий шлях, сповнений невдач, успіхів і придбання практики в цій непростій ситуації, коли навколо відсутня в інших народів і племен системи відношень зі своїми сусідами, постійні війни, а тому і припинення торгових, політичних зв'язків і налагодження у зв'язку з цим мирних відносин для збереження миру і дипломатичних зв'язків.

Б. Д. Греков у своїй знаменитій книзі «Киевская Русь» у вступі писав, що в монографії «недостаёт разработки вопроса о дипломатии Киевской Руси, недостаточно освещено вообще и в его книге в частности» [1, с. 2]. Із того часу пройшло 70 років, світ побачили немало праць з історії стародавньої Русі, її зовнішньої політики та дипломатії у зв'язку із цим, але ця біла пляма до цього часу не ліквідована.

У даному випадку необхідно назвати фундаментальну монографію В. Т. Пашуто «Внешняя политика древней Руси» [2], необхідно сказати, що в цій монографії сюжети чисто дипломатичного порядку так і не знайшли свого окремого вивчення, а тільки як констатація факту, а не широкого зв'язку з іншими історичними подіями.

Історія дипломатії стародавніх русів, але зразу ж виникає питання, чи взагалі можливо говорити про організацію дипломатичної діяльності руської держави в Х чи навіть у ІХ ст., чи не буде

постановка проблеми можливої модернізації історичних подій на більш ранні історичні етапи, пізніші поняття подій того часу, але потрібно підкреслити, що організація дипломатичної діяльності не може відділятися від зовнішньополітичної функції будь-якої держави. Зародження держави в ті далекі часи, коли було мало освічених людей, коли «темні часи» охоплювали величезні території, на яких проживали племена з різним ступенем розвитку, різними звичаями і з різним поняттям справедливості і моралі, якщо можливо говорити в ті часи про мораль взагалі.

Але, щоб ми не говорили про ті давні часи, якщо була держава, військо, управління державою вимагало зовнішньополітичних зносин, держава не може бути замкнута сама на собі.

Перші кроки стародавньої Русі вимагали на міжнародній арені організаційних кроків, які б конкретно вказували на те, що держава хоче робити в напрямку своєї зовнішньої політики, які форми і методи вона буде впроваджувати для розвитку своєї дипломатичної діяльності за рівнем розвитку держави, а і в міжнародній практиці того часу.

Зрозуміло, що давня руська дипломатія не виникла раптово на пустому місці і в готових раз і назавжди формах, у той час цього не було і не могло бути, але була держава і вона повинна мати свою дипломатію, у замкнутому колі неможливо було жити і вижити не можна було.

Формування держави, її зовнішньої політики залежить від розвитку виробництва, від характеру і рівня розвитку виробничих відношень, так і організація дипломатичної служби держави є невід'ємною частиною держави.

Важливе значення для розуміння цієї проблеми має розуміння моменту переходу від первобутнього общинного устрою до ранньокласового суспільства на межі «військової демократії». У цей період і починаються війни як соціальний засіб, закладаються і основи державної дипломатичної служби. Закладається основа класового суспільства, військових союзів племен, з'являються військові вожді, дружини, і це призводить до того, що війна стає стимулом для суспільного розвитку. Війни стають не тільки засобом грабежу, а стимулюють і посилюють владу верховного воєначальника, а тому й дипломатія розглядається як явище надбудови, як невід'ємна частина держави, а організація дипломатії на тому чи іншому історичному етапі зв'язується з рівнем розвитку виробничих відношень у державі, з характерними рисами міжнародних відносин епохи.

У «Курсі міжнародного права» вказано, що кожному типу суспільства відповідає свій тип держави і права. Це відноситься і до міжнародного права, виникнення якого зв'язано із організацією держави і впровадженням нею зовнішніх функцій [3, с. 39].

Таким чином, і зародження давньої руської дипломатії потрібно розглядати у зв'язку з розвитком державності того часу, а також встановлення міжнародної дипломатичної практики раннього періоду середньовіччя.

Зрозуміло, що навіть одиничні свідчення, моменти дипломатичної практики стародавніх русів повинні розглядатися не як випадкові факти ніщо не підтверджуючі, а як осколки навіть примітивної, не розвиненої, але еволюціонуючої з кожним десятиліттям дипломатичної системи ранньофеодальної держави, яка знаходиться в своєму розвитку. Питання в даному випадку не в тому чи могла Русь IX–X віків мати таку систему, а в тому, як частина державної системи (хай ще слабо організованої), чи відповідала подібним суспільним моментам сусідніх держав Східної Європи періоду раннього середньовіччя, другої половини 1-го тисячоліття, а також в яких вона була відносинах з дипломатією старою і мудрою за змістом і за формою дипломатією Візантійської імперії – з тою політичною «alma mater» ранньофеодальних варварських держав.

Що мається на увазі під зародженням дипломатичної системи стародавньої Русі?

Зміст дипломатичних перемовин і дипломатичних угод, розширення кола і ступінь важливості питань, які піднімаються, включення їх в сферу дипломатичної активності Русі великої кількості держав і народів, розвиток процедур, обрядів, ритуалів так і форму перемовин і угод, розвиток посольської служби, перетворення посольств у постійний інструмент зовнішньополітичної діяльності давньої руської держави, зміну характеру складу посольств, а також їх представників, організацію перших постійних кваліфікованих кадрів посольської служби.

Добре відомо, що більшість дипломатичних перемовин виникли на ґрунті воєнного протиборства русів з сусідніми державами і народами.

Із цієї позиції і розглядається цілий ряд спірних свідоцтв про дипломатичну практику стародавніх русів, відображених у грецьких житіях святих Стефана Сурожського і Георгія Амастридського в Бертинській хроніці, у якій вказується на перші відомості про посольство русів у Константинополі і в імперії франків у 838-839 роках. Тут же відмічається в грецьких хроніках і руських літописах про перший напад Русі на Константинополь у 860 році і наступні в зв'язку з цим русько-візантійських перемовин, свідчення літописів про укладення русами миру з варягами в кінці IX ст., сюди можна і віднести скоординовані антивізантійські дії Русі і Болгарії на початку X ст.

Із кожним десятиліттям ці фрагментарні дії стають більш детальними і частими. До першої половини X ст. відносяться свідчення літописі про похід Русі на Константинополь у 907 році. і підписання в тому ж році нового русько-візантійського договору, а також в «Повести временных лет» відмічається про укладення русько-візантійських договорів 911 і 944 роках, розповідається про посольські переговори, церемонії затвердження угод.

У цьому ж ряду значне місце займають дипломатичні контакти Ольги з Візантією і Германським Королівством у другій половині 50-х років X ст.

Необхідно відмітити, що в плані розвитку стародавньої руської дипломатичної практики можливо розглядати і політичні контакти Русі з Хазарією, народами Північного Кавказу, з печенігами, а також спроба добитися мирного урегулювання після руських походів у Закавказзя в першій половині X ст.

Кінцевою хронологічною гранню вивчення є початок 60-х років X ст., тобто кінець самостійного правління Княгині Ольги. Дипломатичні зусилля правління Ольги стали рубежем у роки її правління, прийшла політична стабілізація відносин Русі із сусідніми державами. Були врегульовані відносини з Візантією і підтверджено дію русько-візантійського договору 944 році.

На заході Русь зав'язує політичні контакти з Германією, налагоджуються нормальні відносини Русі в Північному Причорномор'ї, де руси отримали домінуюче положення як на сході регіону, так і на заході. Не зумівши закріпитись при Ігорі в Закавказзі, Русь в другій половині 40-50-х років підтримує мирні відносини з Хазарією – зі своїм ворогом номер один. На східних торгових шляхах і в районі Приазов'я і Поволжя.

Таким чином, у другій половині X ст. чітко визначились основні напрямки зовнішньої політики стародавньої Русі і були зроблені кроки для їх реалізації.

Київська влада розуміла, що для подальшої боротьби за реалізацію зовнішньополітичного руху їй заважає Хазарський каганат, загострення відносин з Візантією, а також війни з цими державами. Уряд Ольги не ставив таких задач, цю нелегку державну місію взяв на себе її син Святослав, при якому традиційні шляхи Русі і напрямок зовнішньої політики не тільки прийняли більш ясніші контури і знайшли більш рішучі дії військові та дипломатичні.

Дипломатія Святослава спиралась на минулі зовнішньополітичні успіхи стародавньої Русі, накопичену зовнішньополітичну практику, що дозволяло успішно протистояти державам-агресорам на кордоні Київської Русі.

Дипломатична практика антів, світи давніх русів на кінець VIII – у першій половині IX ст.

До того часу, коли на берегах Волхова і Дніпра з'явилися відносно стабільні східнослов'янські державні об'єднання, світова дипломатія як і міжнародне право пройшли довгий і складний шлях.

Рабовласницькі держави стародавнього Сходу, Рим, грецькі держави-поліси і їх колонії, скіфська держава, а пізніше Візантійська імперія, ранньофеодальні держави Європи, Арабський халіфат держави Середньої Азії і Закавказзя, Хазарський каганат, інші держави Причорномор'я і на Північному Кавказі – увесь цей різномовний, етнічно різний в соціально-економічному, політичному і культурному відношенні світ за довгі століття виробив дипломатичні прийоми. Цей світ постійно вируючий, воюючий тісним колом обступив Середньоруську рівнину, де біля великих річок, на безкінечних чорноземах півдня, на перехрестях старіших

торгових шляхів, у північних лісах проходило формування федерації слов'янських племен, а пізніше утворення староруської держави.

Перші відомості про дипломатичну практику східних слов'ян відносяться до V–VI ст. Нової ери і знаходяться у візантійських джерелах. Візантійські автори пишуть про постійні напади на землі імперії в V–VI ст., про сильний натиск склавинів і антів та інших слов'янських племен на Балкани на початку VI ст. У Прокопа Кесарійського є відомості про рейди антів на Фракію, про регулярні вторгнення склавинів і антів за Дунай. Під час слов'янсько-візантійської війни 550–551 рр. слов'яни підступили до Константинополя, а в кінці VI ст. вони кілька разів пробували захопити візантійську столицю [4, с. 459].

До VI–VII вв. відносяться і відомості про дипломатичні контакти слов'янських племінних союзів між собою і з іншими народами [5, с. 40]. П. Кесарійський повідомляє про спільні дії проти імперії антів і склавинів. У 548–549 рр. під час військових дій готського воєначальника Тотіли проти імперії слов'яни знову перейшли Дунай.

У період війн Візантія укладає зі слов'янами перші угоди, так, у період царювання Юстиніона I імперія пробувала домовитись зі слов'янськими вождями про систему поселень вздовж всієї границі імперії. Для слов'ян це були перші кроки дипломатичних перемовин з постійним політичним суперником [6, с. 42].

Візантія шукала можливість заключити договір з гепідами, щоб направити їх проти слов'ян. Посольство гепідів прибуло в Константинополь і воєнний союз було укладено [4, с. 460].

Менандр Протектор розказує про те, що анти у період війни з аварами в VI ст. хотіли зупинити військові дії для того, щоб викупити своїх воїнів із полону. У 560 р. перемовини з аварами по цьому питанню вів ант Мезамір. Перемовини закінчились безуспішно, а перший відомий нам старослов'янський посол був убитий [7, с. 13]. Відомо, що Менандр повідомляє про порушення авторами посольського статусу Мезаміра «Авари ухилились від поваги до посланника, порушили його права і вбили Мезаміра». Напевно права посла були добре відомі і антам.

Маврикій Стратег говорить про угоди антів і склавинів зі своїми сусідами як про події ординарні. Він пише про дипломатичну практику давніх слов'ян, що вони не виконують і часто не дотримуються виконання міжнародного права, їх легше підкорити страхом ніж подарунками і вимагати від них виконувати угоди. Очевидно, у відносинах з антами використовувались підкупи, давались подарунки вождям. Окрім того, у відносинах слов'ян з імперією прослідковується ще одна характерна риса надання права слов'янам поселитись на території імперії. Візантія віддала одну з кріпостей на лівому березі Дунаю і виплачувала слов'янам гроші за зобов'язання зберігати мир, але це була не разова виплата, а постійна виплата податку антам. На думку М.Ю. Брайчевського, в цьому випадку міг бути антсько-візантійський договір. У союзі з Візантією слов'яни не один раз виступали проти персів, остготів, а в союзі з іншими противниками наносили удари по візантійським володінням [8, с. 44].

У зв'язку з тими політичними традиціями, які виникали в ті давні часи, можливо розглядати питання про перший контакт між Русю і Візантією, про це записано в руському літописі як легенду про Кия [7, с. 13]. Вчені давно звернули увагу на зовнішньополітичний аспект цього запису [1, с. 439].

Велике значення для вивчення цієї частини стародавнього руського літопису мають роботи Б.А. Рибаківа, він виказав свою точку зору, що багато фактів життя Київської Русі витікають ще з антської епохи, коли стародавні анти ходили походами до кордону Візантії, про що сказано в «Повісті временних лет» і розповіді про Кия, Щека і Хорива [9, с. 337].

Істориків у даному випадку цікавило питання чи були походи русів реальними подіями «дорюрикової» епохи і описані в кінці VIII–IX вв. чи проходили вони значно пізніше і не могли свідчити про військові і політичні успіхи Русі у першій третині IX ст., але це твердження деяких вчених відкидається відомими фактами.

«Житіє Св. Стефана Сурозького» свідчить про те, як на Кримське побережжя насунула новгородська рать, а князь Бравлін був на чолі цієї раті. Руси пройшли від Херсонеса до Керчі і великою силою підступили до Сурожу, десять днів продовжувалась осада міста, в кінці кінців, проломивши ворота, зайшли в місто і почали грабувати його. Князь хотів захопити багатий

храм Св. Софії, де знаходилась гробниця С. Суроцького, але його настигла хвороба. Тоді князь віддав наказ повернути все награване містянам і відпустити полонених, а потім охрестився в храмі Св. Софії, акт хрещення над ним зробив архієпископ Філарет [10, с. 96].

Ми не знаємо і напевне ніколи не дізнаємось, що сталося в Сурожі в дійсності чому руси пішли на перемовини. «Житіє» пояснює це святим впливом, але думаю були якісь інші реальні причини, які змусили русів до перемовин, вони повернули все награване, вивели рать з міста, відпустили полонених. Перед нами характерні риси мирної угоди часу не тільки «дорюрикової» епохи, але й договірної Русі.

Звертає на себе увагу умова про те, що руси відпустили полонених – це один із стародавніх випадків у дипломатичній практиці всіх народів, у тому числі і антів.

Потім практика обміну полоненими зустрічалася неодноразово між Візантією і Персією, Арабським Халіфатом і Арабськими Еміратами, Болгарією, уграми і русами.

Наступним важливим кроком у розвитку стародавньої руської дипломатії є руське посольство в 838–839 роках. у Константинополь до візантійського імператора Феофіла (829–842 р.) і в Інгельгейм – столицю Франкської держави до Людовіка Благочестивого (814–841 р.). Відомості про це є в Бертинській хроніці, написаній в документах єпископа Пруденція. Загальна історія у даному випадку така: у 839 році при дворі Л. Благочестивого з'явилися послы візантійського імператора Феофіла – єпископ Феодосій Халкідонський і єпафарій Феофан. Разом із візантійцями в Інгельгейм прибули і руські послы, які вертались на батьківщину кружним шляхом із Константинополя.

У подальшому Пруденцій повідомляє: послы русів приїхали з послами Візантії тому, що не було безпечно їхати додому і імператор Феофіл просив Людовіка виділити їм охорону, щоб вони могли повернутись на батьківщину, але послів русів запідозрили в шпідіонажі. Людовік повідомив імператора, що якщо послы будуть невинні, то він відпустить їх, але подальша доля послів невідома.

Які історичні умови появи руського посольства у Візантії? Імператор Феофіл вів постійну боротьбу з Арабським Халіфатом і звертався за допомогою до держав Європи і навіть висунув ідею хрестового походу проти мусульманського світу. У 837–838 рр. візантійське військо потерпіло поразку від арабів у Малій Азії і виникла загроза столиці – Константинополю. Неспокійно було і на півночі. Хазари звернулись до Візантії з проханням побудувати на Дону військову фортецю, щоб зупинити орду кочових народів: ургів, печенігів, а також Піддніпровської Русі, яка своїми морськими і сухопутними набігами в кінці VII – першій третині IX ст. нападала на кордони Візантії і Хазарії.

Таким чином, руське посольство прибуває у Візантію в той момент, коли в Причорномор'ї зав'язується складний міжнародний конфлікт. Візантія хоче в цих умовах зберегти і укріпити свій вплив у північних районах Чорного моря, а також залучитись підтримкою західних сусідів у боротьбі з арабами [2, с. 48].

За цією причиною візантійське посольство прибуло до Франків.

Водночас прибуло і посольство русів у Інгельгейм. Практика подібних супроводів типова для того часу перед лицем зростання арабської загрози.

Практика подібних супроводів отримала розвиток і на Русі, в обов'язки супровідного посольства входила охорона в дорозі іноземних послів, нагляд за ними, допомога в пересуванні, харчування, а також проведення нового туру переговорів.

Важливий той факт, що імператор Феофіл особисто просив Людовіка Благочестивого про руське посольство. У Візантії взагалі ревно зберігалась бюрократична регламентація прийому і проведень послів згідно з міжнародним правом і престижем держав, до яких належали послы, а також їх ролі у поточній політиці [10, с. 121–125].

Аргумент проти характеристики посольства 839 р. як місії Київської Русі полягає у самому факті про послів як «свеонах». Розслідування в Інгельгеймі змусило послів відреконатися від імені Русі, і те, що послы були «свеонами», не має ніякого значення. У той час князі наймали грамотних і добре освічених осіб, які могли представляти державу і вірно служити князям. Тоді держави, у тому числі і слов'янські, не мали громадян, добре знайомих

із дипломатичною практикою, для вирішення міжнародних питань і могли користуватись послугами досвідчених і бувалих ворогів. У ті далекі часи склад місії посольства залежав не від національної приналежності тієї чи іншої особи, знання нею своєї справи, службової відданості тому чи іншому престолу.

А тому сам факт присутності ворогів у руському посольстві вказує на дипломатичну традицію, яка була можливо до кінця X ст., коли Русь у Візантії, а може й інших державах, користувалась послугами при веденні дипломатичних перемовин [11, с. 245].

Допуск ворогів до служби в Києві було викликано потребою внутрішнього розвитку держави, організацією староруської держави, вдосконаленням її зовнішньої політики.

Руське посольство у Візантії зустріли добре, встановлення дружніх відносин із русами було ціллю імперії. Звідти і допомога у виконанні подальших задач руської місії – встановлення контакту з франками. Появу руського посольства в Константинополі можливо розглядати як початок тої ізоляції, в якій були східнослов'янські племена після нападу аварів, а пізніше – у зв'язку із залежністю від хазар. Відправка у Візантію першого руського посольства і його поява на землях франків знаменує собою певний етап у становленні і розвитку староруської державності.

Похід на Константинополь у 860 році та дипломатичне визнання стародавньої Русі

У Східній Європі в 860 році відбулася подія, яка стала відправним пунктом до визнання стародавньої Київської Русі, вона схвилювала Константинополь і Рим, залишивши помітний слід у візантійських хроніках і урядовій переписці, а пізніше була відмічена і в «Повісті временних літ».

Ранком 18 червня 860 року Константинополь атакували руські війська, вони підішли з боку моря, як вказано у візантійських хроніках, і осадили місто зі всіх сторін.

Руси постійно нападали на Візантійську імперію протягом VIII–IX ст., але їхні напади на землі імперії не приводили до вирішення добросусідських відносин. Перемовини із візантійською адміністрацією не приводили до укладення миру чи навіть до перемир'я. Переговори в Криму, у Пафлагонії не приводили до вирішення принципових питань між двома державами.

Візантійська імперія була для причорноморських і східноєвропейських держав прикладом організації зразкової держави. «Варварський» світ у той час тільки почав відходити від племенних порядків організації державного устрою зі всіма бюрократичними установами: армія, суд, зародження дипломатичної служби і написання законів, які б регулювали відносини держави і тогочасного суспільства, захист приватної власності, а також прав і свобод громадян, якщо можливо так сказати, на той час.

Але факт нападу русів на Константинополь у 860 р. значно змінив характер відносин між Візантією і Київською Руссю.

Звертає на себе увагу той резонанс, який мав цей напад, автор «Повісті временних літ» відмічає, що це була екстраординарна подія в руській історії.

Якщо не сперечатися з приводу різних трактувань цієї історії різними істориками, можна сказати, що в період царствування імператора Михаїла III і у грецькому літописі, повідомивши світ про напади Русі на Царград, руська земля почала признаватись не як «варварська земля», а Київська Русь як держава.

Що так вразило візантійців? Чому вони донесли вісті про напад русів на столицю імперії? Хто із візантійців писав про руську навалу так, що ці свідчення прожили довге і добротне історико-графічне життя?

Першими на цю подію відкликнулись візантійці. Повідомлення про напад русів на Константинополь є в двох проповідях патріарха Фотія, відомого візантійського церковного і державного діяча, в його «Окружном послании» східним митрополитам у 867 році. [12].

Інший грецький біограф знятого Михаїлом III патріарха Ігнатія у «Жизни святого Ігнатія-патриарха» виразно розповідає про картину навали русів на Константинополь.

У ті роки була написана ще одна церковно-літературна пам'ятка, сюжет якої зв'язаний з походом русів на Візантію у той же час – «Слово о положении Ризы Богородицы во Влахернах». «Слово» вийшло в світ у 1648 році в Парижі і було забуте до 1895 року, коли Лопарев Х. М. опублікував його в російському перекладі [13].

Факт руської навали знайшов своє відображення в багатьох візантійських хроніках XI-XII ст. Іоанна Скилиці, Іоанна Зонари, Михайла Глики, Льва Граматика та інших [14, с. 381].

Таким чином, напад Русі на Константинополь у 860 році протягом п'яти віків був сюжетом грецьких хроні, переписок, релігійних виступів, проповідей, що може свідчити про те, що похід 860 року не був для Візантії ординарним прикордонним конфліктом, а став подією, яка прогрімала на увесь тодішній європейський і ближньосхідний світ. У будь-якому випадку, значна частина інформації візантійських джерел не залишає на цей рахунок сумнівів.

860 рік був відмічений гострими чварами в середовищі панівного класу Візантії у зв'язку зі справою патріарха Ігнатія, а тому момент нападу русами був вибраний успішно, тому виникає думка про збір військової і політичної інформації з боку русів.

Практика військової і політичної, у тому числі і дипломатичної, інформації, а також розвідані були відомі русам із давніх часів і ці моменти використовували північні сусіди Візантії.

Візантійський історик і дипломат Приск Панійський (V ст.) у своїй праці «Візантійська історія і діяння Аттіли у восьми книгах» описав систему політичного шпіонажу, дипломатичної розвідки, яку з успіхом застосовували один проти одного як і Візантійська імперія, так і гунська держава Аттіли.

Аттіла через своїх шпигунів при константинопольському дворі отримував інформацію про зміст секретних доручень візантійського імператора послам, які направлялись до гуннів. Широко використовувався і підкуп посадових осіб з адміністрації імператора [15, с. 135, 138].

Таким чином, дипломатична практика східноєвропейського «варварського» світу, перші кроки староруської дипломатії вказують на традицію політичної розвідки. Раптовість нападу Русі на Константинополь у 860 р. ще раз доводить, що в цьому випадку не обійшлося без шпіонажу, тому що добре продумана і добре законспірована військова підготовка.

Кораблі русів підійшли з бухти Золотий Ріг, а війська – зі сторони кріпості Іерон. У ці дні Фотій говорив у своїй проповіді: «Що за удар і гнів тяжкий? Звідки найшла на нас ця північна і страшна гроза? Які згущені хмари і яка судьба повстала проти нас? Народ вийшов з держави північної, племена піднялись від краю землі, тримаючи в руках лук і спис; вони жорстокі і немилосердні, голос їх шумить як море» [16, с. 258, 259].

Приміські будови було зруйновано, руси підступили до самих мурів міста, небезпека наростала з кожним часом. Духовні ієрархи вирішили рятувати церковні цінності і святині, зокрема, ризу Богородиці, яка зберігалася у Влахерському храмі.

Усі молилися Богу і просили врятувати місто від навали, ризу перенесли в храм св. Софії.

Про що молили греки Богородицю? Як вони бачили розвиток подій? Питання ці не прості, а відповідь на них допоможе відкрити завісу над подальшим розвитком відносин між русами і Візантією. Здолати русів силою не було можливості, а тому греки молили про мир [17, с. 611]. І мир був отриманий, рівно тиждень продовжувалась осада міста, а 25 червня 860 року руси раптово стали відступати [6, с. 229].

Патріарх Фотій дав релігійну оцінку зняттю русами осади міста, зняли осаду тоді, коли ризу Богородиці обнесли біля стін міста, а Феофан сказав, що руси повернулись до себе як тільки Фотій умилює Бога, але істинна причина зняття осади була в іншому, можливо греки домовились з русами про перемир'я, і тому було знято блокаду.

Папа Римський Ніколай I дорікав імператору Михаїлу III тим, що вороги пішли не переможеними, а венеціанський хроніст Іоан Дякон відмітив, що руси повернулись у свою державу з тріумфом [12, с. 431].

Ми можемо тільки здогадуватись, що під стінами міста відбулися перемовини і мир був заключний, а вождь русів напевне зустрівся з імператором особисто, після цього було знято осаду міста і руси відступили.

Іншим важливим аргументом на користь укладання миру у стін Константинополя є факт, на який вказує Фотій, руси пішли з величезним багатством [12, с. 434].

Русь раніше задовольнялася локальними нападами на візантійські володіння і укладанням чесних угод з імперськими чиновниками, добилася переговорів з греками під стінами Константинополя. Про це ж говорив у своїй другій проповіді патріарх Фотій. «Народ неіменитий,

народ не вважався ні за що, народ поставлений на рівні з рабами, невідомий, але одержавши ім'я з часу походу проти нас, незначний, принижений і бідний, але досягнув блискучої висоти і незліченного багатства, а яка біда послана нам Богом» [12, с. 432].

Візантійські хронічки свідчать про те, що через деякий час, після того як руська рать пішла з-під Константинополя, у місто прибули руські послы. Фотій з цього приводу писав у «Окружном посланні»: «Поработив сусідні народи і через те загордились вони підняти руку на Ромейську імперію, але тепер вони проміняли безбожну віру на елінську, тобто на християнську віру. Тепер вони виконують християнські обряди».

Повідомлення візантійських джерел про дві значні події в історії Візантії і Русі – укладання мирного договору і хрещення Русі в 60-х роках IX ст. розглядаються вченим світом ізольовано один від одного, що на наш погляд, невірно. На наш погляд, він може бути вирішений не тільки шляхом аналізу відомих документів, але й шляхом порівняння відомостей про договори, а також з практикою укладання Візантією дипломатичних угод з іншими «варварськими» державами і народами в другій половині I-го тисячоліття нової ери, а також з русько-візантійськими договорами X ст., які віддзеркалювали весь шлях виходу Русі на політичну арену кінця VIII – першої половини IX ст.

У процесі дипломатичних контактів з Візантією Русь поповнила свій складний дипломатичний арсенал сусідніх держав і в першу чергу Візантійської імперії, кожному етапу відповідала своя практика, прийняття частиною русів християнства, як очевидна ознака дозрівання староруської держави, яка потребувала монотеїстичної релігії. І все це була одна і та ж Русь – східнослов'янська держава, явні сліди якої проглядаються в VIII–IX ст. і прослідковуються за іншими багаточисленними ознаками.

Русько-Візантійський договір 907 року. Договори Русі з варягами, уграми, Болгарією в кінці IX – на початку X ст.

907 рік в історії руської дипломатії став не менш важливим моментом ніж 960 рік, коли Русь була визнана Візантією як держава і заключила з імперією перший договір «миру і любові».

У «Повісті временних літ» автор розказує про похід русів на Константинополь у 907 році, на цей раз у літописі збереглося повідомлення про укладення перемир'я і перемовин про повний договір і про його зміст [7, с. 24, 25].

Достовірність відомостей можливо перевірити методом їх порівняння з іншими історичними документами. Зокрема, із фактами укладання Візантією дипломатичних угод із «варварськими» державами і народами в другій половині I-го тисячоліття, практикою укладання дипломатичних угод Русі із сусідніми народами і державами в IX ст., із літописними фактами.

Староруська держава не тільки переживає ті ж стадії переходу від військової демократії до ранньофеодальної держави як і інші, які знаходились навколо Візантії, але й веде війни з імперією, здійснює з нею дипломатичні контакти, включаючись у загальну систему міжнародних відносин свого часу.

Найбільш поширеним стародавнім типом угод були усні «міри», які називались договорами «миру і дружби» чи «миру і любові», ці договори підтверджували мир або регулювали перші відносини Візантії з новим сусідом. Така ж термінологія була прийнята і на Русі. Які ж були головні умови? Перше – виплата дані кожен рік, а платив той, хто був більше заціплений у мирних відносинах або програв війну. Великі суми дані імперія виплачувала антам у VI ст. з тієї пори, коли у 545 році імператор Юстиніан I уклав таку угоду з антами. Також дань Візантія платила і Аттілі. Візантійський письменник і дипломат у V ст. Пріск Панійський повідомляв, що по мірі своєї могутності гуни вимагали збільшення розміру данини [15, с. 110, 124].

Аналогічні договори з умовою виплати імперією дані укладались з болгарами в 680, 682 рр., але коли в 755 р. імператор Костянтин V відмовився платити болгарам дань почалася війна. У 927 році затяжні болгаро-візантійські війни закінчились укладанням мирного договору, у якому Візантія зобов'язалась виплачувати Болгарії кожного року дань [6, с. 199].

Союзна допомога за гроші куплялась імперією у 893 році в угрів проти Болгарії, у 917 році – у печенігів проти тієї ж Болгарії.

Неодноразово Візантія старалась закріпити такі союзи династичними шлюбами.

Русь не залишалась у стороні від дипломатичних традицій раннього середньовіччя і договору з Візантією 60-х років IX ст. і 907 року не були одиничними в її політичній історії кінця IX – початку X ст. Є відомості про укладання Руссю договорів «миру і любові» з іншими державними об'єднаннями. У першу чергу потрібно сказати про варягів.

У «Повісті временних літ» говориться, що Олег вказав, щоб дати дань варягам від Новгороду гривень 300 на літо для миру. Про це записано в «Новгородській першій літописі».

У тій самій повісті записано, що в 859 році брали дань з чуді, слов'ян, мері, кривичів, тому це була поширена практика в той давній період.

Такий же договір, правда в інших, більш тяжких умовах для Русі, було укладено Києвом із уграми. «Повість временних літ» вказує, що угри стали під стінами Києва, а це значить, що над руською столицею нависла смертельна небезпека. Угри вимагали уплати кожний рік – 10 тисяч марок, надання їм продовольства, а також вимагали заручників. Руси заключили з уграми мир. Інші сліди цього договору за виключенням літописі угрів в історії не збереглося.

Історики висувають гіпотезу, що «заповідь» Олега, як і грецькі контрпропозиції і весь хід переговорів, були оформлені у вигляді письмових документів, але ніяких підтверджень на користь цієї гіпотези немає. Історики звертають увагу на мову, якою викладені умови договору 907 року, вона взагалі вільна від книжкових слов'янізмів, що характерно для договорів 911 і 944 рр. [18, с. 120]. Скоріше це розмовна мова, не стиснута рамками письмового тексту, який використовувався в старину під час посольських переговорів.

Так, у договорі 911 року говориться, що Олегові послі, вернувшись в Київ, передали великому князю «вся речи обою царю, коко сотвориш мир, и урядь положима межю Грецкою землею и Рускою и клятви не преступати ни греком, ни руси» [7, с. 29].

Але не виключено, що мова послів могла фіксуватись і письмово. Тут можна згадати випадок із дипломатичної практики VI-X ст. при складанні відомого грецько-персидського договору 562 року. Менандр Протектор доніс до нас записану мову обох послів грецького і персидського.

Цю практику використовували греки і в дипломатичних контактах з русами у період переговорів у Константинополі в 944 році з приводу нового русько-візантійського договору, послів прийняв імператор Роман I Лакапін і звелів записати промови руських послів. Пізніше промови обох сторін були передані князю Ігорю, а Ігорова промова передана імператору Роману I [7, с. 34, 39, 45, 52].

Історичне значення договорів 907 та 911 років

Деякі історики стверджують, що договір 907 р. між русами і візантійцями на їх погляд безпідставний, але договір 911 р. віддзеркалює центральну ідею «миру і дружби», яка лежить в основі договору 907 р. У 907 році «почата греци мира просити, дабы не воевал (Олег) Грецкие земли», «Мир сотвориста», «утвердивша миръ», говориться в заключній частині тексту перемовин у 907 році, а у 911 році ця ідея була повторена, а це означає, що весь посліуючий текст договору 911 року. історики розглядають крізь призму «миру і любові». «Да умиримся с вами, греки, да любим друг друга от всей души и изволения» повідомляє перша стаття договору 911 року. Таким чином, ідея «мира и дружби» лежала в основі всіх значних загальнополітичних угод.

У розповіді «Повісті временних літ» про події 911 року при поверненні руських послів з Константинополя в Київ після укладення договору говориться: «И поведеша вся речи обою царю, коко сотворила миръ, и урядь положиша» [7, с. 26, 29].

У договорі 911 р. відмічена і інша кардинальна ідея договору 907 року про регламентацію поведінки руських послів у Візантії, про торгіві місії, про полонених.

Про спільність двох договорів говорить і заключна частина договору 911 року, тут приводиться тричі головна ідея «мира и любви», яка лежить в основі договорів як 907 року, так і 911 року, про це свідчать слова про утвердження «бывшего мира» і клятва не переступати «установленных глав мира и любви».

Як свідчить історія відносин Русі з Візантійською імперією та іншими державами Європи і Азії, політичні відносини відбувались не одномоментно заключенням договорів. Попередньо, як правило, велися попередні переговори, які приводили в подальшому до підписання

основних, розгорнутих договорів, які регулювали не тільки військові відносини, але й торгіві, культурні та інші моменти життя двох держав.

Договір між Росами і Візантією у 907 році був заключний від імені трьох візантійських імператорів, у тексті договору згадується тільки два імператори, а красоти і святині візантійської столиці послам росів показував лиш «один Леон» [19, с. 331]. Дійсно, екскурсією по місту керував імператор Лев VI, який згадується в літописному тексті, розказується про події, які відбулися за укладанням русько-візантійського договору 911 року.

Викладене вказує, що з двома імператорами велись попередні переговори відносно заключення угоди 911 року, йдеться не про копію (її не могло бути в момент попередньої домовленості про умови договору), а на нараді, відносно грамоти 911 року.

Формула попередніх перемовин зустрічається на початку договору Святослава Ігоровича з візантійським імператором Іоаном Цимісхієм у 971 році: «Равно другаго свещания, бывшего при Святославе, велицемь князи русемь и при Свенельде» [7, с. 52]. Тут, як і в 911 і 944 роках, початкові слова акта вказують, яка домовленість була його державно-юридичною основою. Йдеться про переговори, де були відпрацьовані умови угоди. Проходили вони під керівництвом Святослава, згадується ім'я Свенельда, ближнього Святославу соратника, можливо він очолював руську делегацію.

Таким чином, формула «равно другаго свещания» у преамбулі трьох русько-візантійських договорів X ст. була першою в стародавній Київській Русі.

«Східний фактор» і староруська дипломатія IX – першої половини X ст.

Староруська дипломатія у IX – першій половині X ст. не могла бути правильно зрозумілою без вивчення довгих зовнішніх контактів ста руської держави з Хазарським каганатом, народами Північного Кавказу, Закавказзя, Ірану. Правда, тут необхідно відмітити, що письмових джерел з державами, розмічених на цих східних територіях, практично дуже мало, але є ряд вірних ознак, які вказують на активну дипломатичну діяльність русів у цьому напрямку.

Історики давно звернули свою увагу на те, що після укладання мирних договорів із Візантією руси направляли свої дружини на схід у Закавказзя, Іран проти мусульманських вождів-васалів Багдадського халіфату і всякий раз руські дружини проходили по територіях Хазарського каганату або біля його кордону, чи по територіях, які контролювали хазари. Руси у зв'язку з цим вимушені були підтримувати політичні відносини з великим Східним регіоном, який охоплював Балкани, Північне Причорномор'я, Нижнє Поволжя, Північний Кавказ, Закавказзя, іранські області південно-західного та південного Прикаспія.

Персидські і арабські автори залишили відомості про кілька походів русів на Схід у IX–X ст. Так, персидський автор XIII ст. Ібн Ісфандійар у своїй «Історії Табаристану» повідомляв про похід русів на місто Абесгун, розташованого на південно-східному узбережжі Прикаспія, між 864–884 роками.

Руси і пізніше, на початку X ст., пройшли Каспійським побережжям, «провели спустошення і грабежі». Проти русів було вислано військо місцевого правителя Хасана ібн Зайда, яке розбило русів [20].

Б.А. Дорн, який опублікував уривки з «Історії Табаристана», відмітив, що Аль Масуді, описавши детально напад русів на Закавказзя після 912, 913 років, не знав про похід 909–910 років, а Аль Масуді вказує на те, що роси на 500 суднах зробили набіг на побережжя Каспія.

Похід 912, 913 рр. Аль Масуді описав дуже детально у своїй праці «Россипи золота», написаній між 943 та 956 рр. 500 руських кораблів пішли в похід через землю хазар, їх шлях пролягав по Дніпру, Чорному і Азовському морях, а потім по Дону. Коли підійшли до території Хазарського каганату, попросили хазарського царя пропустити їх у Каспійське море і обіцяли половину здобутків віддати хазарам, хазари згодились. Удар русів був страшним, вони спустошили місто Абесгун, а потім береги Гіляна і з'явилися на Апшероні. Вони брали полонених, грабували майно, жорстоко припиняли супротив [21, с. 198–199].

Руси були в поході «багато місяців», воювали з «гілянцями» і «дейлементами», а зимували на острові біля Баку, на другий рік пішли на батьківщину, послали хазарському правителю гроші та іншу здобич.

Ібі-Міскавейх розповів, як «отправилось войско народа, известного под именем русов, к Азербайджану. Устремились они к Берде, завладели ним и полонили жителей его».

Руси прийшли з Чорного моря до річки Кури, піднялись по ній до столиці м. Партана (Берде). Захопили місто, але повели себе інакше, зробили оголошення, заспокоїли жителів, і говорили їм «ми одної віри, ми хочемо влади. На нас лежить обов'язок добре відноситись до вас, а на вас – добре слухати нас», але мирне співробітництво тягнулось недовго, жителі підняли проти русів повстання, руси розгромили місто, кожен повинен був викупити своє життя, взамін видавалася глина з печаткою... гарантія від інших [22, с. 64-67].

Руська політика на сході та її дипломатичне забезпечення. Друга половина IX – перша половина X ст.

Згідно з даними арабського історика Ат-Табарі, а також інших авторів, слов'яни були відомі в Передній Азії уже в VI ст. Так, Ібн Ісфандійар згадує, що брат персидського шаха Хосрова I Ануширвана втік через Дербент до слов'ян. Про слов'ян згадує також і прикаспійський історик XIV ст. Моулена Аулія улла-Амолі [23, с. 362].

Ці факти були зв'язані з політичними подіями того часу. Характеристика русів як ворогів арабів і цілого світу не знаходить свого підтвердження в історії розвитку стародавньої Київської Русі, тоді походами на своїх сусідів займалась не тільки стародавня Русь, такі ж військові походи організовували на своїх сусідів хазари, візантійці, араби, угри, болгари та інші.

Руси-слов'яни разом із ірано-аланськими племенами і тюркськими народами Східної Європи рухались у південно-східному напрямку. На наш погляд, руси періодично нападали на райони Закавказзя та Ірану, і не тільки на вказані райони, а також на Візантію у VI-VII ст. Заключали з ними перемир'я, у тому числі із Візантією.

Візантійська імперія в VII–IX ст. розуміла, що арабська навала на її території продовжувалась і відбитися самим було неможливо, а тому завжди використовувала свого старого союзника – Хазарію. У 627 році імператор Іраклій заключив союз з Хазарією проти Персії, а в VII–IX ст. імператор Михайло III залучав хазар для боротьби з небезпечними сусідами-русами [6, с. 46].

Про вихід східних слов'ян на політичну арену як самостійної сили в 853–854 років говорить арабський автор Аль-Якубі, про направлення посольств арабів до вождів Східної Європи, серед яких вказує Візантію і русів.

Враховуючи всі ці обставини, які свідчать про посилення політичного впливу Русі та її ролі в тодішньому причорноморському світі, неможливо обійти той факт протиріччя між Хазарією і мусульманськими державами Закавказзя та Ірану, які були васалами халіфату.

Ці обставини потребували об'єднання народів і держав проти мусульманського світу, зрозуміло, що в той час Русь не могла стояти осторонь від цієї боротьби, тим більше, що кордони стародавньої Київської Русі межували з кордонами мусульманських держав.

Історики розцінюють появу руського війська в рядах візантійського війська, яке воювало з арабським халіфатом у X ст., свідчать про те, що угода 60-х років включала допомогу русів Візантії в боротьбі з арабами.

Посольство Русі в Константинополі можливо віднести до початку 60-х років, що давало можливість русам активізувати свою дипломатичну діяльність у розширенні зв'язків із народами і державами, які лежали в південному і західному напрямку від Візантійської імперії.

Візантія, Русь і Хазарія виступали єдиним фронтом проти мусульманського світу, хоча їхні інтереси не завжди співпадали, але кожний переслідував свою економічну і політичну ціль [20, с. 464].

Візантія в кінці X ст. все частіше стала орієнтуватись не на занепадаючий Хазарський каганат, а на Русь, яка могла організувати дальні походи в саме серце мусульманського, закавказького та прикаспійського світу.

Неможливо випустити з тексту і факт появи кочового народу – печенігів, які при послабленні Хазарського каганату встановили контроль над причорноморським степом. Із цього моменту печеніжський фактор мав грати помітну роль у зовнішній політиці Русі. Цей фактор і враховувала Візантія, греки використовували печенігів у боротьбі проти Болгарії і постійно розколювали русько-печеніжську коаліцію, яку зробив князь Ігор проти Візантії у 944 році. [7, с. 31, 34].

Поява печенігів різко змінила політичну обстановку в Північному Причорномор'ї, хазари втратили своє значення для Візантії, все частіше Візантія організовує проти свого союзника народи Північного Кавказу, Візантія підняла проти каганату алан [24, с. 353, 373, 375].

У той час хазари, які сповідували іудаїзм, відчували на собі всю силу візантійської зовнішньо-політичної інтриги.

Вчені давно звернули увагу на те, що статті договору 944 року між русами і Візантією дуже швидко було реалізовано. У 949 році руси в кількості 629 чоловік приймали участь у війні проти Крита, а потім у 954 році разом із болгарами і армянами воювали проти сирійського еміра [18, с. 65-66]. Таким чином, реалізація договору в союзі з іншими народами була направлена проти арабів на Криті та в Сирії.

Переслідуючи свої економічні та політичні цілі, Русь разом із тим виконувала союзні обов'язки по відношенню до Візантії, допомагала їй боротьбі з арабами. Про це і говорить русько-візантійський договір 944 року, після укладення якого зразу ж був організований похід у Закавказзя.

Русько-візантійський договір 944 року

Нові походи русів на Візантію надовго зруйнували дипломатичні відносини русів і Візантії, а тому в 944 році було укладено новий договір про мир із Візантією.

Розповідь про другий похід Ігоря на Візантію і текст русько-візантійського договору 944 року зберігся тільки в складі «Повісті временних літ» [7, с. 33].

Хоча відомості двох походів Ігоря на греків збереглися і в «Новгородській першій літописі».

Походи Ігоря на Візантію були здійснені тому, що греки не хотіли платити Русі данину та ініціатива переговорів із греками виходила від Ігоря.

Договір 944 року був написаний по зразку інших русько-візантійських міжнародних дипломатичних документів раннього середньовіччя. Використовуючи порівняння, можливо прийти до висновку, що вони подібні до договорів 911, 944, 971 роках з грамотами руських князів більш пізнього періоду. Грамоту 944 року В.І. Сергєєвич вважає першим руським документом [25, с. 123, 126].

Вивчаючи договори 911, 944 роках можна визнати, що вони виражають синтез руського і візантійського права при керівній ролі грецького елемента і виражали в основному значення візантійської дипломатії. У договорах він вбачає намагання русів заволодіти незнайомими їм дипломатичними поняттями і категоріями.

У даному випадку відсутня єдина точка зору на те, чи є договір 944 року тільки доповненням до договору 911 року, чи це окремий дипломатичний документ, який охоплює в повному обсязі дипломатичні параметри відношень Русі і Візантії.

Нарешті, історики не ставлять перед собою питання, яке місце договору 944 р. у системі візантійської так і руської дипломатії? Це питання до цього часу залишається відкритим.

Дипломатія княгині Ольги (50-ті – початок 60-х років X ст.)

Прошли бурхливі в зовнішньополітичній історії старовинної Русі 40 роки X століття, відмічені русько-візантійською війною 941–944 роках, договором Русі з імперією 944 року, ударами руської раті по арабським васалам у Закавказзі, пошуком союзних відносин із печенігами. Великий князь Ігор безславно загинув у древлянських лісах, але реалізація задумів староруської держави продовжувалась після його смерті.

У зв'язку з виконанням договорів із Візантією руси брали участь у експедиціях грецького флоту, направлених проти кіпрських корсар, руські гарнізони розміщувались на прикордонних територіях із халіфатом.

Уряд княгині Ольги прийняв цілий ряд дипломатичних кроків, які повинні були давати можливість у подальшому закріплювати зовнішньополітичні зв'язки старовинної Русі, росту її міжнародного престижу.

Руська місія, яку очолювала сама княгиня Ольга, з'явилась у Константинополі, а візантійське посольство приїхало в Київ. Відправилось руське посольство і на Захід у германські землі до германського імператора Оттона I, через півтора роки в Києві з'явилась німецька духовна місія.

Історія посольства Ольги в Константинополь викладена в «Повісті временних літ», у «Новгородській першій літописі». У літописах описані прийом Ольги у імператора і патріарха, історія сватання імператора до Ольги та її хрещення у Константинополі.

На прикладі укладання і підготовки договорів русько-візантійських угод 60-х років IX століття, 907, 911, 944 роках видно як протистояли дві політичні концепції влади – руська і візантійська, і як поступово від десятиліття до десятиліття руси добивались більшого ступеню рівноправ'я і змісту і в формі укладених із імперією угод.

Боротьба за більш вищу титулатуру руського великого князя, за підвищення державного престижу Русі, завжди займала важливу роль київських політиків у дипломатичних зносинах із іншими державами.

У відношенні хрещення Ольги, то тут деякі історики розходяться у тому, де ж все-таки хрестилась Ольга – у Києві чи в Константинополі?

В історії історіографії не даром відмічено, що Ольга хрестилась у Константинополі, і ні один не повідомляє, що в Києві. Єдиним аргументом проти факту хрещення Ольги у Візантії є розходження в датах по Костянтину VII Багрянородному і руської літописі. Костянтин повідомляє лиш дні візиту Ольги в палац – середа, 9 вересня і неділя, 10 жовтня 957 року, уже вирахувані спеціалістами на основі цих даних. Руський літописець дає дату 955 рік. Історики розглядають три версії.

Ольга хрестилась в Києві, на користь цього факту говорить Іаков Мніх, вона померла, проживши 15 років у християнстві, це дає дату 969 рік і присутність в її делегації священика Григорія.

Ольга два рази їздила в Константинополь – у 955 і у 957 роках. Приїхала вона, будучи уже християнкою, інакше Костянтин VII неодмінно вказав би про її хрещення у Візантії.

Ольга хрестилась у Візантії, але імператор не згадав про це, у нього була інша задача – описати церемонію прийому руської княгині.

У політиці християнізації сусідніх держав і народів у Візантії, як відомо, головну роль грали не патріарх, не церковні ієрархи, а імператор і його апарат політичної влади.

Зрозуміло, що константинопольські патріархи у відповідності до свої санів приймали участь у реалізації політики держави, у зв'язку з тим, що грецька церква була частиною феодальної державної системи. А тому руські літописи розказують про хрещення Ольги правомірно, зв'язують рішення цього питання у першу чергу з діями імператора, а не патріарха.

У «Повісті временних літ» прямо сказано, що в той час у Візантії правив імператор Костянтин, син Лева, і Ольга «приде к нему» звернулась до нього: «Азь погана есмь», «аще мя хочещи крестити, то крести мя самъ». Ольга хрестилась в Константинополі, літопис відмічає: «и крести ю царь с патреархом», і знову на першому плані фігурує імператор, а далі йде мова про те, як патріарх вчив її християнському чину.

Характерна ще одна деталь: Ольга прийняла при хрещенні ім'я Олена на честь матері Костянтина Великого. Костянтин I перший із імператорів прийняв хрещення і зробив християнство офіційною релігією Римської імперії. Деталь ця немало важлива, оскільки вона свідчить про важливий політичний зміст хрещення руської княгині та її високих державно-престижних запитах, і свідчить про важливий крок в історії стародавньої Русі [7, с. 214].

У літописі прямо вказано, що в даному випадку мова йде не про хрещення всієї Русі, а тільки про хрещення греками однієї княгині Ольги.

У «Повісті временних літ» відмічається, що поширення християнства на Русі для Ольги представляло великі труднощі, вона в Константинополі жалілася патріарху: «Люде мои пагани и сынъ мой, дабы мя богъ съблюлъ от всякого зла». У цих словах виказані Ольгою труднощі введення християнства на Русі, де було сильне язичество, був язичником і її син Святослав Ігорович. Ольга вмовляла Святослава прийняти християнство, а у відповідь чула, а що скаже моя військова дружина.

Важко собі уявити, як в подібних умовах можливо було запровадити християнство на Русі, якщо не було підтримки з боку її сина і великокнязівської дружини.

У 60-х роках IX століття візантійський патріарх Фотій направив у Київ візантійську місію для організації підприємств по прийняттю християнства русами, але ця місія не залишила навіть сліду в руській історії.

Ольга, приїхавши в Константинополь, була прийнята імператором, як кажуть, по першому розряду як високоповажна особа, про що відмічено в літописі, але вона була не задоволена тим, що довго чекала прийому візантійським імператором, про що виказала своє незадоволення візантійському послу в Києві: «тако же постоиши у меня в Почайне, яко же азъ в Суду...».

Встановлення відносин «миру і дружби» з Германським королівством

У 959 році Ольга проявила ще одну зовнішньополітичну ініціативу, відправивши посольство до германського короля Оттона I.

В історіографії цей крок руської княгині зв'язують з тим, що Ольга потерпіла невдачу по введенню церковної організації із Візантії і не отримала ніяких політичних преференцій, звернувшись із тим же питанням на Захід, чим хотіла вплинути на незговірливу Візантію.

Але, як свідчать історичні факти, ніякої мови про введення християнства на Русі Ольга про приїзді в Константинополь з імператором і патріархом не вела.

Як стверджують історики, послы русів перевищили свої повноваження і попросили направити в Київ єпископа і пресвітерів їх народу.

По причині відмічених вище обставин язична партія в Києві на чолі зі Святославом не давала Ользі можливості зробити такий крок як прийняття церковної організації з рук короля Оттона I. Це було б викликом не тільки великокнязівській дружині і язичникам, але і руським християнам, які були зв'язані з грецькою церквою, про її сильний вплив добре знали на Русі і добре знали в Римі. Це добре видно із тексту булли папи Іоанна XIII від 967 року про затвердження Празького єпископства.

Важко собі уявити, Оттон I і королівські чиновники не зрозуміли, з яким проханням до них звернулись руські послы і могли направити без відповідної підготовки церковну місію в Київ.

Дипломатична активність Ольги може говорити про бажання вступити у відносини «миру і дружби» ще з однією великою державою західного світу, із якою до того часу в Русі не було регулярних дипломатичних зносин.

Подібне прагнення знаходилось у руслі тих умов по розширенню свого міжнародного впливу, які Русь провадила в життя у другій половині IX – першій половині X ст.

До Оттона I прибула звичайна посольська місія «миру і дружби» для встановлення між державами мирних відносин, для регулярного обміну посольствами, вільного пропуску купців.

Дипломатія Ольги здійснювалась, коли Русь не воювала ні з одним із сусідніх держав, але і в мирних умовах руська ранньофеодальна держава постійно проводила ту ж зовнішньополітичну лінію правлячої влади Русі, коли вона силою зброї добивалась політичного визнання, рівноправних міждержавних угод із Візантією, закріплювала за собою нові райони в Причорномор'ї. лінія на подальше підняття державного престижу стародавньої Русі, розширення міжнародних зв'язків, проходить червоною лінією і в 50-х – початку 60-х років X ст. Необхідно відмітити, що не завжди дипломатичним потугам Ольги був успіх: лиш частково вона добилась поставлених цілей у відносинах із Візантійською імперією, тернистий шлях був і у встановленні нормальних зовнішньополітичних відносин із Германською державою. Кожний дипломатичний крок Русі зустрічав контр дії і Візантії і Оттона I, і київським князям доводилось іти на поступки, які вимагали в заміні Візантія і Германське королівство.

У цьому дипломатичному протиборстві стародавня Русь знайшла політичну лінію, яка в тодішніх умовах найбільш повно виражала інтереси ранньофеодальної держави, інтереси правлячої династії.

Витоки староруської дипломатії виходять ще з часів антів. У VI – початку VII ст. до нас дійшли перші відомості про дипломатичну практику східних слов'ян.

Анти знали як вести переговори по територіальним питанням, угоди про викуп полонених, посольські місії, статус послів, заключали зі своїми сусідами військово-союзні договори.

Племінні союзи антів вступили на традиційний як для «варварів» VI ст. так і пізніших «варварських» державних об'єднань шлях отримання грошової дані від Візантійської імперії в обмін на мир на її кордонах. Таку ж практику знали й інші слов'янські сусіди антів, зокрема, склавини.

Перші згадки про зовнішню політику стародавніх слов'ян на сході VI ст. доносять до нас арабські автори.

У кінці VIII – першій третині XI ст. є уже можливість говорити про перші дипломатичні угоди стародавніх русів із греками. Після перших походів русів на кримські та малоазіатські володіння імперії руси вступали у мирні переговори з місцевою візантійською владою, противники домовились про зупинення військових дій, про повернення русами полонених жителів при берегових міст і нагробованого добра.

У цей період встановлюються основні шляхи воєнних походів русів на південь і на південний захід: Північне Причорномор'я і берег Криму, опорні візантійські пункти в регіоні – Херсонес – Сурож, а також південний берег Чорного моря.

Більше того, удар по Криму був не тільки направлений проти могутньої імперії, але був викликом її давньому союзнику – Хазарському каганату – це було рекогносцировка перед походом на Константинополь у 860 року.

Похід на Константинополь 18 червня 860 року і перемир'я у зв'язку з цим грали важливу роль у становленні староруської держави та розвитку дипломатичної системи русів і розширення її міжнародних зв'язків, а також росту міжнародного престижу.

Відносини з Хазарією залишались двоякі, з одного боку каганат був союзником Візантії, а з іншого – традиційним противником Русі, а тому румька дипломатія цю обставину враховувала. Похід Русі на Закавказзя проходив по хазарській території і каганат був вимушений терпіти.

Русь уклала з Візантією договір і в 909, 910 років, а також 912, 913 років руське військо знову вдарило по Закавказзю.

Усередині 30-х років X ст. економічна, військова, політична могутність Русі продовжує рости. Руси хочуть заволодіти північним Причорномор'ям, розстроцити опорні пункти в Криму і утвердитися на торгових шляхах у Приазов'ї. до початку 40-х років X ст. Русь зуміла заволодіти опорними пунктами на Таманському півострові, у нижньому Придніпров'ї та в інших районах Причорномор'я.

Документально отримує подальший розвиток ідея загальноруського представництва посольства за кордоном. Уперше в руській дипломатичній документації вводиться поняття «Руська земля», яку представляють послы.

Новий рівень розвитку державності Русі викладений в дипломатичній діяльності та договорі 944 року з Візантією, у якому представлена ціла програма воєнного рівноправного союзу двох держав, що є великим успіхом староруських дипломатів. Сторони домовились про військову допомогу проти спільних ворогів, визначили регіон, де їх інтереси повинні охоронятись у першу чергу, а також спільну боротьбу проти арабів.

Дипломатія Ольги була задіяна в мирний період і вона хотіла закріпити досягнення у міжнародних відносинах і примножити престиж Русі. З цією метою вона їздила в Константинополь і посилала дипломатичну місію в Германське королівство.

Таким чином, в середині X ст. Русь стабілізувала свої відносини з Візантією, Хазарією, уграми, варягами, Болгарією, печенігами, мирні контакти з Германією, направляла посольства в Польщу, Чехію.

Необхідно підкреслити, що на кожному історичному етапі Русь одночасно вирішувала декілька важливих зовнішньополітичних задач і це, як правило, вдавалось.

Використана література:

1. Греков Б.Д. Киевская Русь. Москва, 1953. 565 с.
2. Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. Москва, 1968. 472 с.
3. Курс международного права. Москва, 1967. 39 с.
4. Прокопій із Кесарії. Війна з готами. Москва, 1950. 496 с.
5. Історія Болгарії. Москва, 1954. 40 с.
6. Сказкин С.Д. Історія Візантії. Москва, 1967. 524 с.
7. Адриановой-Перетц В.П. Повесть временных лет. Москва, 1950. 147 с.
8. Лонгінов А.В. Мирні договори руських з греками, заключених у X ст. Одеса, 1904. 44 с.
9. Рибаків Б.А. Анты и Киевская Русь. Вестник древней истории. 1939 г. Т. 1. 337 с.

10. Василевский В.Г. Введение в житие Георгия Амастрадского. Труды. 1977. Т. 3. 427 с.
11. Очерки истории СССР. Период феодализма IX–XIII вв. Москва. 1953. 984 с.
12. Две беседы святейшего патриарха константинопольского Фотия по случаю нашествия россов на Константинополь. Христианское чтение. Санкт-Петербург, 1882. 373 с.
13. Лопарев Х.М. Старое свидетельство о положении ризы Богородицы во Влахернах в новом истолковании применительно к нашествию руських на Византию в 860 г. Византийский временник. Санкт-Петербург, 1895. Т. II. 432 с.
14. Пападопуло-Керамевс А. Акафист божьей матери. Русь и патриарх Фотий. Византийский временник. Санкт-Петербург, 1903. Т. X. 381 с.
15. Удальцов З.В. Идеино-политическая борьба в ранней Византии. Москва, 1974. 352 с.
16. Василевский В.Г. Год первого нашествия русских на Константинополь. Византийский временник. Санкт-Петербург, 1894. Т. 1. 258, 259 с.
17. Положение честной ризы пресвятой Богородицы во Влахерне. Москва, 1887. 611 с.
18. Левченко М.В. Очерки по історії русько-візантійських відносин. Москва, 1956. 553 с.
19. Кузьмин А.Г. Начальные этапы древнерусского летописания. Киев, 331 с.
20. Дорн Б.А. Каспий: о походах древних русских в Табаристан, с дополнительными сведениями о других набегах их на побережья Каспийского моря. Санкт-Петербург, 1875. 718 с.
21. Минорский Ф.В. История Ширвана и Дербенда X–XI вв. Москва, 1963, 199 с.
22. Ибн-Мискавейх. Византийский временник. Санкт-Петербург, 1894. Т. XXIV. С. 64–67.
23. Новосельцев А.П. Восточные источники о восточных славянах и Руси. VI–IX вв. Минск. 1977. 362 с.
24. Артамонов М.И. История хазар. 1962. 520 с.
25. Сергиевич В.И. Русские юридические древности. Санкт-Петербург, 1896. 517 с.

References:

1. Grekov B. (1953). Kievskaya Rus [Kievan Rus] Moskva, 565 s. [in Russian].
2. Pashuto V. (1968). Vneshnyaya politika Drevney Rusi [Foreign Policy of Ancient Russia] Moskva. 472 s. [in Russian].
3. Kurs mezhdunarodnogo prava (1967). [Course of international law] T. 1 Moskva, 39 s. [in Russian].
4. Prokopii iz Kesarii/Viina z hotamy. (1950). [Procopius of Caesarea. War with the Goths] Moskva, 496 s. [in Ukrainian].
5. Istoriiia Bolharii (1954) [History of Bulgaria], vol. 1. Moskva, 40 s. [in Ukrainian].
6. Skazkyn S. (1967). Istoriiia Vizantii, [History of Byzantium], vol. 1. Moskva, 524 s. [in Ukrainian].
7. Adryanovoi-Peretts V. (1950). Povest vremennyih let [The story of the temporary years] – Moskva, 147 s. [in Russian].
8. Longinov A. (1904). Antyi i Kievskaya Rus. Vestnik drevney istorii [Peace treaties of Rus with the Greeks, concluded in the tenth century]. Odessa. 44 s. [in Russian].
9. Ribakov B (1939). Antyi i Kievskaya Rus. Vestnik drevney istorii. [Anti and Kievan Rus. Herald of ancient history]. Т. 1, 337 s. [in Russian].
10. Vasilevsky V. (1977). Vvedenie v zhitie Georgiia Amastradskogo. [Introduction to the life of George Amastradsky. Works]. Т. III, 427 s. [in Russian].
11. Essays on the history of the USSR. The period of feudalism IX-XIII centuries. Moskva. 1953, 984 s.
12. Dve besedy svyateyshego patriarha konstantinopolskogo Fotiya po sluchayu nashestviya rossov na Konstantinopo (1882 September - October). [Two conversations of His Holiness Patriarch Photius of Constantinople on the occasion of the Russian invasion of Constantinople] Christian Reading. St.Petersburg, 373 s. [in Russian].
13. Loparev H. (1895). Staroe svidetelstvo o polozhenii rizyi Bogoroditsyi vo Vlahernah v novom istolkovanii primenitelno k nashestviyu ruskikh na Vizantiyu v 860 g. [Old evidence of the position of the vestment of the Virgin in Vlahern in a new interpretation in relation to the Russian invasion of Byzantium in 860] Vizantiyskiy vremennik. Т. II. St.Petersburg, 432 s. [in Russian].
14. Papadopulo-Keramевs A. (1903) Akafist bozhey materi. Rus i patriarh Fotiy. [Akathist of the Mother of God. Russia and Patriarch Photius]. - Vizantiyskiy vremennik. St.Petersburg, 381 s. [in Russian].
15. Udaltsov Z. (1974). Ideyno-politicheskaya borba v ranney Vizan [Ideological and political struggle in early Byzantium]. Moskva, 352 s. [in Russian].
16. Vasilevsky V. God pervogo nashestviya russkikh na Konstantinopol [The year of the first Russian invasion of Constantinople] - Vizantiyskiy vremennik. Т. 1. St.Petersburg, 258, 259 s. [in Russian].

17. Polozhenie chestnoy rizy presvyatoy Bogoroditsyi vo Vlaherne [The position of the vestment of the Blessed Virgin in Vlahern] Moskva, 1887. 611 s. [in Russian].
18. Levchenko M. (1956). Ocherki po istoriyi rusko-vIzantIyskikh vIdnosin [Essays on the history of n-Byzantine relations]. Moskva. 553 s. [in Russian].
19. Kuzmin A. Nachalnyie etapyi drevnerusskogo letopisaniya. [The initial stages of the ancient Russian chronicle]. Kiev^ 331 s. [in Russian].
20. Dorn B. (1875)/ Kaspiy: o pohodah drevnih russkih v Tabaristan, s dopolnitelnymi svedeniyami o drugih nabegah ih na poberezhya Kaspiyskogo morya [Caspian: about the campaigns of the ancient Russians in Tabaristan, with additional information about their other raids on the coast of the Caspian Sea]. Sanpeterburg: tipografiya Akademii nauk, St.Petersburg, 1875. 718 s. [in Russian].
21. Minorsky F. (1963). Istoriya Shirvana i Derbenda X-XI [History of Shirvan and Derbend X-XI centuries]. Moskva. -188, 198-199 s. [in Russian].
22. Ibn-Miskaveyh. Vizantiyskiy vremennik [Byzantine Times], Moskva, 199 s. [in Russian].
23. Novoseltsev A. Vostochnyie istochniki o vostochnyih slavyanah i Rusi VI-IX vv. [Eastern sources on the Eastern Slavs and Russia VI-IX centuries]. Minsk, 362 s. [in Russian].
24. Artamonov M. Istoriya hazar [Histopy hazar], Leningrad. 1962. – 520 s. [in Russian].
25. Sergievich V. Russkie yuridicheskie drevnosti [Russian legal antiquities]. St.Petersburg, 1896. – 517 s. [in Russian].

Havrnska T. V. Kievan Rus and its diplomacy in the IX – first half of the X century: relations with the states of Europe and Asia

Analysis of the history of foreign policy of Kievan Rus shows that it was a difficult path, full of failures, successes and gaining practice in this difficult situation, when around other peoples and tribes lack a system of relations with their neighbors, constant wars, and therefore the cessation of trade, political ties and the establishment in this connection of peaceful relations for the preservation of peace and diplomatic ties. The history of foreign policy and the birth of ancient Russian diplomacy, the organization of foreign policy, diplomatic service of Kievan Rus, as well as its forms, functions, methods by which the Russian early feudal monarchy took the first steps in creating its foreign policy. But lest we talk about those ancient times, when there was a state, an army, the management of the state required foreign relations, the state cannot be closed on its own. It was a difficult way, full of failures, successes and gaining practice in this difficult situation, when other people and tribes do not have a system of relations with their neighbours, wars are waged constantly and therefore the cessation of trade, political ties and set-up of peaceful relations of the preservation of peace and diplomatic relations. The first steps of ancient Russia required organizational steps in the international arena, which would specifically indicate what the state wants to do in the direction of its foreign policy, what forms and methods it will implement to develop its diplomatic activities at the level of state development and international practice that time. It is clear that the ancient Russian diplomacy did not arise suddenly in an empty place and in ready once and for all forms, at that time it was not and could not be, but there was a state and it must have its diplomacy, it was impossible to live and survive in a closed circle. it was possible. It should be emphasized that at each historical stage, Russia simultaneously solved several important foreign policy problems, and this, as a rule, succeeded.

Key words: state, Kievan Rus, foreign policy, power, diplomacy, treaty, history, people.